

F. K. Dörner — Th. Goell, *Arsamla am Nymphaios. Die Ausgrabungen im Hierothesion des Mithradates Kallinikos, von 1953-1956.* (Istanbuler Forschungen, Hrsgb. von der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts, Bd. 23), Berlin, Verlag Gebr. Mann, 1963 4°. XIX + 340 s., 80 lev. resim, 12 lev. plan.

Bu anıtsal eser halen Münster Üniversitesinde klâsik filoloji ve epigrafi kürsüsünü işgal eden F. K. Dörner ve Amerikalı arkeolog-mimar Mis Th. Goell'in müşterek olarak Eski Kâhta'da 1953 ile 1956 yılları arasında yapmış oldukları kazılar ve araştırmaların yayımı olup bu iki araştırmacıdan başka bazı fasıllar kazıya katılan diğer üyeler tarafından kaleme alınmış bulunmaktadır. Eser Dörner'in kazıyı mümkün kılan Alman ve Amerikan bilim müesseselerinden bahseden bir önsözü ile başlamaktadır. II. fasılda aynı müellif esas itibarile Fırat ile Göksu kuzeyindeki bölgeye tekabül eden Kommagene'de yapılmış olan bilimsel gezileri kronolojik sıraya göre birer birer saymakta, bunlarda elde edilen sonuçları ortaya koymakta ve kendisi tarafından 1951 yılında Eski Kâhta'nın güneyinde Kâhta çayının karşı kıyısında yer alan Eskikale üzerinde Arsameia'nın tesadüfi olarak keşfini heyecanlı bir surette anlatmaktadır. Bugünkü Eski Kâhta köyünün güneyinde ve Kâhta çayının kenarında Yenikale adını taşıyan bir tepe yükselmekte, bu tepenin üzerinde Memlûklar zamanından kalma bir kale yer almaktadır. Bu tepenin karşısında ve Kâhta çayının kıyısında güney-doğuya doğru uzanan daha büyük bir kayalık tepe bulunmaktadır ki Eskikale adını taşıyan bu tepenin nisbeten hafif meyilli güney yamacında, çeşitli teraslar üzerinde Kommagene kralı Mihradates Kallinikos'un "hierothesion" olarak gösterilen kutsal alanı yer almaktadır. Bu kutsal alana ulaştırılan yolları kesin olarak tesbit edememekle beraber hâfirler (s. 100 v. dd.) arazinin şeklini gözönünde bulundurmamak suretile, ana yolun tepenin güney-doğu eteğinden, bugün dahi yol kavşağı olan bir sırtın yanından geçtiğini kabullenmekte, hattâ "kaya kaidesi II" (Sockelanlage II) olarak gösterdikleri plâforma yakın olarak yaptıkları bir sondajda bir kaldırıma rastladıklarını da yazmaktadırlar ki bu husus ana yolun buradan geçmiş olduğu faraziyesini destekliyecek mahiyettedir.

"Kaya kaidesi II" ye gelince burası kayalığı oymak suretile vücade getirilmiş gayrimuntazam bir platform olup (ortalama uzunluğu 4,50 m., genişliği 2,70 m.) üst sathında iri delikler kapsamaktadır ki bunların içine bir stelin çıkıntı halinde işlenmiş alt ayaklarının girdiği anlaşılıyor. Ön tarafında tanrı Mithras'ı başında alınlığı ve şualı tacı ile tasvir eden, arka tarafında ise grekçe bir yazıt kapsayan bu stelin ancak üst kısmı mevcut olup bu alanın kutsal bir yer olduğunda şüphe bırakmamaktadır.

Daha önemli tesisler ise aynı seviyede, fakat tepenin batısında yer almaktadır. Burada kayalığın içine oyulmuş üzeri kemerli (ortalama yüks. 9 m.) büyük bir mekân göze çarpar ki (s. 110 v. dd.; pl. 6-7) 5,90 × 5,20 m. eb'adında olan ve bir dehliz vazifesini gördüğü anlaşılan bu mekânın içinde taş bir bank ve bir havuz, yanında bir höcre ve gerisinde zemini kademeli bir tünel (uzunluğu 10 m., genişliği 1,80 m.) bulunmakta, bu tünelden ise hemen hemen kare plânlı bir kaya odasına (8,50 × 8,80 m., yüks. 9 m.) geçilmektedir. Dehlizin cephesinde taş-

tan bir korkuluğun kalıntıları göze çarpmakta, onun önünde ise 3,50 m. genişliğinde kısmen kayalığı işlemek, kısmen de boş yerleri moloz taşlarla doldurmak suretile yapılmış bir teras bulunmaktadır. Bu terasın kaidesinin, kenarları düz seritler halinde işlenmiş, ortaları ise taşkın tablalar halinde bırakılmış kesme taşlarla kaplanmış olması buradaki inşaatın hellenistik devirde yapıldığına işaret etmektedir. Terasın önünde ve daha alçak bir seviyede bir plâtförm yer almaktadır ki (Socketanlage I) bunun üzerinde de, deliklerin açığa vurduğu gibi, bir stel duruyordu. Her ne kadar bu stel parça halinde bize kadar gelmiş ise de üzerinde Kommagene kıyafetinde bir şahsın tasvir edildiği anlaşılıyor. Bütün bu tesislerin mahiyeti hakkında kazı esnasında kesin ipuçları elde edilememekle beraber burasının kiral Mithradates'in mezarı, ya da bir Mithras tapınağı olduğu kabul olunabilir.

Târif ettiğimiz bu tesisin takriben 30 m. üstünde yine bir kaya plâtförmü (Socketanlage III) bulunmakta (s. 123 v. dd., pl. 8), 5 basamaklı bir merdivenle üzerine çıkılan bu plâtförmde ise, kazının en önemli heykeltraşlık buluntusunu teşkil eden kabartmalı bir stel yükselmekte idi. Hemen hemen tam olarak muhafaza edilmiş olan ve Herakles ile kiral Mithridates'in el sıkışını (dexiosis) tasvir eden bu stel aşağıya düşmüş ve plâtförmün altındaki tünelin girişini kapamıştı. Fakat hâfifler 8-9 ton ağırlığında olan bu parçayı yukarıya naklederek onu eski yerine oturtmuşlardır ki bu husus kazı tekniği bakımından bir başarı olarak kabul olunabilir. Plâtförmün önünde, 3,50 m. aşağıda yuvarlak bir çukur görülmekte, onun girişindeki dikey bir kaya sathının üzerinde, sonraları itinalı bir surette kazılmış bir yazıt yer almakta idi.

Asıl büyük yazıt ise plâtförmün altında, düz sath haline getirilmiş olan ve birbiriyle 90 derecelik bir açı halinde birleşen iki kaya duvarında uzun bir yer altı yolunun girişinin üzerinde yer almaktadır. Beş kolon halinde yazılmış 256 satırlık bu anıtsal yazıt, kaya duvarının çatlaması ve bazı parçaların kopması yüzünden ufak tefek noksanlar göstermekle beraber, umumî heyeti bakımından gayet iyi bir durumda bize kadar gelmiş bulunmaktadır. Dörner (s. 36 v. dd.) bu yazıtın grekçe metnini bir sayfaya, almanca tercümesini ise onun karşısındaki sayfaya koymakta, ayrıca lev. 9 v. dd. daki fotoğraflar transkripsiyonu her an kontrol etmek imkânlarını vermektedir. Metnin bu suretle neşrinden sonra müellif s. 60 v. dd. da yazıtın tahlil ve tefsirine geçmektedir. Bu mahallin Nymphaios (Kâhtaçayı) üzerindeki Arsameia olduğunu açığa vuran bu yazıtta, civardaki Nemruddağ üzerinde kendisine tümülüs şeklinde bir mezar ve onun yanında bir kült alanı (hierothesion) yaptırmış olan Kommagene kralı Antiokhos I buradaki hierothesion'un babası kiral Mithradates Kallinikos tarafından Arsameia şehrinin varoşlarında yaptırılmış olduğunu, kendisinin ise birtakım yapılar, sunaklar, kült heykelleri ve saire ile bu hierothesion'u güzelleştirdiğini beyan etmekte, babası ve kendisi için burada yeni bir kült ihdas ederek onu teşkilâtlandırdığını ve bunun için de ebedî ve kutsal bir kanun (nomos) vazettiğini bildirmektedir. Ondandır sonra yapılacak kült işleri madde zikrolunmakta, rahipler heykellerin bakımı ve süslenmesi, her ay kendisi ve babası için yapılacak "doğum günü" bayramlarını tertiplemeyle görevlendirilmekte, bu bayramlarda yapılacak masraflar için gelirler sağlanmakta, hierothesion'da devamlı olarak bulunacak müzikçi kadınlardan bahsedilmekte, son kısımda ise alana yapılacak tecavüzleri önleyici tedbirlere geçilmekte, bunları

ihlâl edenler için cezalar tesbit edildiği gibi bu kanunu koruyanlar için de mükâfatlar vaad olunmaktadır. Dörner bu yazıtın tahlilinde sık sık Antiochos'un Nemrud dağında heykellerin arkasına yazdırmış olduğu kutsal kanuna atıflar yapmakta, bu iki kanun arasındaki benzerlikler ve farkları açıklamakla bize M. ö. 1. yüzyılın ortalarında Kommagene krallığının sosyal teşkilâtı, dini ve dinî hayatı hakkında çok önemli bilgiler vermekte, bundan başka aynı alanda plâtförm I-III üzerinde duran stellerin arkalarındaki yazıtları da incelemek suretile (s. 92 v. dd.) çizdiği tabloyu tamamlamaktadır.

Bu yazıtın altındaki kayalar içine oyulmuş tünelin kazılması burada yapılan ameliyenin en enteresan, fakat aynı zamanda en güç safhasını teşkil etmiştir. Yazıtın 3 üncü kolonunun altında üzeri kemerli bir kapı meydana çıktıkta ve onun gerisinde bir tünelin bulunduğu anlaşıldıkta hâfirler yazıtla tünelin birbiriyle ilgili olduğunu kabul etmişler (yazıtta bu hususta bir sarahat bulunmamakla beraber), bu yapının esrarını çözmek, burasının kiral Mithradates'in mezarı olup olmadığını tesbit etmek için büyük fedakârlıkları göze almak suretile burasını başından sonuna kadar kazmışlardır. Dörner'in bu kazı ile ilgili sayfalarını (s. 129 v. dd.) okurken heyecan duymamağa imkân yoktur. Pl. 9'da plânı ve kesiti verilmiş olan bu yeraltı yolu kapıdan itibaren 35 derecelik bir meyil ile aşağıya doğru gitmekte, ilk kısmında genişliği 1,35 - 1,55 m. yi, ortalama yüksekliği ise 2 m. yi bulmakta idi. Fakat tünelin oyulduğu kalkertaşı, tepeden sızan suların dolayısıyla yer yer çatlamış, birçok kaya parçaları tavandan ve yan duvarlardan koparak tünelin bazı kısımlarını tamamen ya da kısmen tıkamıştı. Bunları dışarıya çıkarmak, zeminin kaygın bir kil tabakası ile örtülü olması, son kısımlarda 45 dereceyi bulan meyilin fazlalığı ve yan ve üstten her an kopması muhtemel kaya parçalarının gösterdiği tehlikeden dolayı, gayet güç bir iş haline gelmiş, tünelin havalandırılması ise ayrıca büyük bir problem olarak ortaya çıkmıştı. Onun için tünelde muayyen bir mesafeye gidildikten sonra işi durdurmak gerekmiş, ancak Almanya'dan, Ruhr havzasından maden uzmanları ve gerekli araçlar getirildikten sonra kazı ameliyesine tekrar başlanmış ve girişten itibaren 158. metrede tünelin sonuna varılmış, fakat bu son kısımda bir mezar odası yahut başka herhangi bir tesisin bulunmadığı görülmüştür. Bu büyük teşebbüsün böylece bir hayal kırıklığı ile sona ermesine rağmen bu kutsal alanda Anadolu'da halen bilinen yeraltı yollarının en anıtsallarından biri meydana çıkarılmıştır ki (giriş ile son kısım arasındaki seviye farkı 95 m. yi bulmaktadır) burasının Kommagene krallığında önemli bir rol oynadığı anlaşılan ve bir mağara içinde doğduğu ileri sürülen tanrı Mithras kültü ile ilgili bir tesis olduğu kabul olunabilir.

Esikale üzerinde bir saray, yahut kutsal alanda görevli rahipler ve hizmetkârların ikametgâhları ve diğer bazı tesisler bulunabileceğini düşünen hâfirler bu yapılar için en elverişli yer olan tepenin zirvesine yakın bir plâtförmde (doğudan batıya uzunl. 80 m., kuzeyden güneye gen. 30 m.) kazılar yapmışlar (s. 146 v. dd., pl. 3), zamanla büyük tahribata uğramış olan bu plâtförmün doğu kısmında üst üste iki yapı tabakası tesbit etmişlerdir. Üst tabakada (tabaka II) bir avlunun etrafında gruplanan çeşitli mekânlardan meydana gelen bir bina bulunmuş, bu binanın, keramik buluntuları sayesinde, Selçuklu-Memlûk devrine (13. yüzyıl) ait olduğu anlaşılmıştır. Onun altındaki tabakaya (tabaka I) ait bina ise, kalın istinad

duvarları ile genişletilmiş bir alan üzerinde yapılmış olup depo kısmı ve oturma mekânları olmak üzere iki daireden meydana gelen bir saray karakteri taşımakta, mimarî parça ve keramik buluntuları bakımından Mezopotamya (Samarra) ve Suriye ile ilişkiler gösteren bu bina 9. - 10. yüzyıla tarihlenmektedir. Fakat hiçbir yazıtın bulunmayışı Kâhtaçayı boğazına hâkim bir tepede inşa edilmiş olan bu yapının kimlere ait olduğunun tesbitini imkânsız kılmaktadır. Bu kısımda, yeter derecede toprak kapsayan bazı yerlerde yapılan derine giden sondajlarda (s. 162 v. dd.) bozulmamış kültür tabakaları bulunmamakla beraber plâtförmün bu kısmının çeşitli devirler ve kültürlerine ait yapılar ve başka kalıntılar kapsadığı tesbit edilmiştir. Bu sondajların dışında çeşitli yerlerde bulunan dam kiremitleri, kaval silmeli kaideler, akant yaprakları ile süslü başlık ve yivli sütun parçaları hellenistik devirde bu yerin iskân görmüş olduğuna işaret etmektedir. Hellenistik devir yapılarının daha önemli kalıntularına plâtonun batısında rastlanmış (s. 152 v. dd. pl. 10), bu kısımda hellenistik duvarlar ve sütun temelleri meydana çıkarılmakla beraber tam bir bina plânı elde etmek mümkün olmamıştır. Bununla beraber birbirinden uzak olmıyan iki yerde iki mozayik zemin bulunmuştur ki bunlardan birincisi oldukça iyi korunmuş olup (pl. 11) mavi-siyah, beyaz ve kırmızı taşlardan yapılmış çeşitli çerçevelerin ortasında, sağında ve solunda birer yunus balığı bulunan bir amphora tasviri kapsamakta ve üslûbu bakımından M. ö. 2. yüzyılın sonu yahut 1. yüzyılın başlarına ait bulunmakta, binaenaleyh Eskikale üzerinde kutsal alanın yanında bir de iskân yeri bulunduğunu açığa vurması bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Bu mozayikler esash bir surette I. Lavin tarafından incelenmiştir (s. 191 v. dd.).

Kazıda bulunmuş olan heykeltraşlık eserleri, bilhassa plâtförm I-III de duran steller J. H. Young tarafından itinalı bir tetkike tabi tutulmuş bulunmaktadır (s. 197 v. dd.). Müellif burada plâtförm III de durduğu anlaşılan "dexiosis" steli üzerinde en çok durmakta, bu stelin Antiokhos tarafından yaptırılmış olduğunu kabul etmekle beraber Herakles'in karşısındaki figürün onun babası Mithradates'e ait olduğunu tebarüz ettirmektedir. Bu faslın ilgi çekici bir ciheti burada figürlerin kıyafetlerinin, bunların taşıdıkları süslerin, silâhların ve diğer tezyinî motiflerin sıkı bir incelemeden geçirilmiş olmasıdır. Müellif yalnız sanat bakımından değil, fakat kültür tarihi bakımından da özel bir önem taşıyan bu kısımda Nemruddağ heykeltraşlık eserlerine sık sık atıflarda bulunmakta ve Arsameia eserlerinin büyük bir kısmının Antiokhos I'e ait olduğunu ortaya koymaktadır.

Eserin son faslılarında prehistorik, hellenistik ve romen keramikler, ortaçağ keramikleri (s. 228 v. dd.), madenî eserler (s. 275 v. dd.) ve sikkeler (s. 282 v. dd.) büyük bir dikkat ve dakiklikle incelenmekte, jeolojik ve meteorolojik bahisler de ihmal olunmamaktadır (s. 289 v. dd.). Eserin sonuna ilâve edilmiş olan iki fasıldan birincisinde (s. 305 v. dd.) evvelce Dörner ve Naumann tarafından tetkik ve neşredilmiş olan Yenikaledeki Memlûk şatosuna ait (F. K. Dörner - R. Naumann, *Forschungen in Kommagene*. Istanbul Forschungen, Bd. 10, Berl. 1939, s. 70 v. dd., 97 v. dd.) yazıtlar tekrar ele alınmakta ve daha geniş bir tarih çerçevesi içine oturtulmakta, ikincisinde ise (s. 317 v. dd.) Yenikale ile Eskikale arasındaki yeraltı geçidi gözden geçirilmekte ve bu geçidin Memlûkler zamanına ait olduğu ortaya konmaktadır.

İşte bu eser sayesinde Kommagene bölgesinde daha önceleri tesbit edilmiş olan hierothesion'lara (bk. s. 88 v. dd.) bir yenisi katılmış bulunmaktadır ki bu Arsameia hierothesion'u da diğerleri gibi Kommagene'nin hellenizm dünyası ile İran Part dünyası arasında işgal ettiği mutavassıt yerin gerek din, gerek kültür ve sanat alanlarında yankılarını taşımakta, bu bakımdan melez bir karakter göstermektedir. Bu kadar önemli sonuçlar veren bir kazıya lâyık örnek bir yayın hazırlayan kazı heyetini, başta Miss Th. Goell ve F. K. Dörner olmak üzere, tebrik eder, bilhassa Döner'in çeşitli müellifler tarafından ingilizce olarak yazılmış fasılları almancaya çevirmek, fasıllar arasında bir ahenk sağlamak suretile eseri bir bütün haline getirmek için sarfettiği gayreti tebarüz ettirmek isteriz. Bu eserin İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü yayınları serisinde basılmasını sağlayan o zamanki müdür Prof. Dr. K. Bittel'i de, arkeoloji literatürüne böyle önemli bir eser kazandırdığından dolayı, şükranla yad ederiz.

Ord. Prof. Dr. ARIF MÜFİD MANSEL

